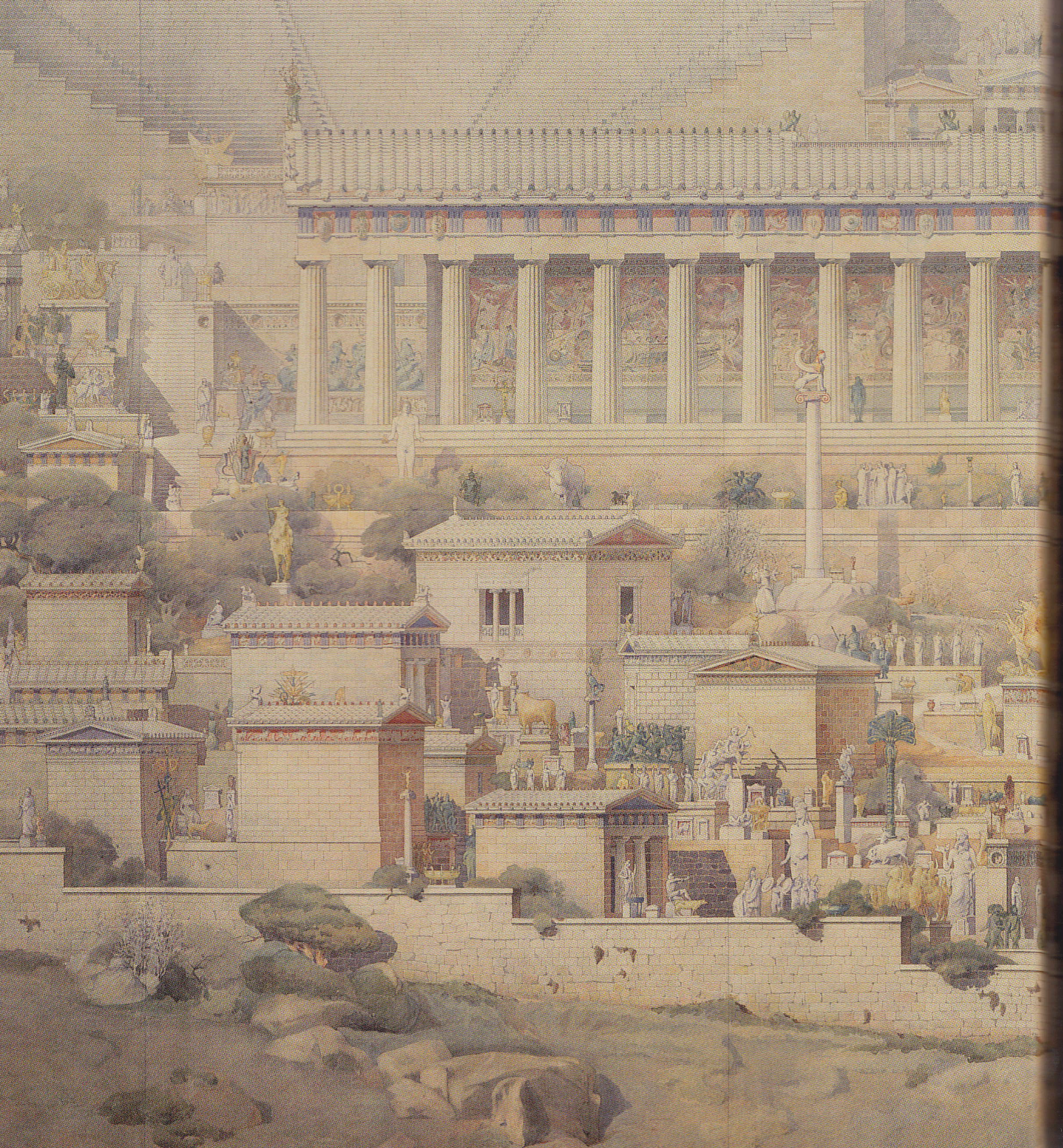

Libris .RO

Respect pentru oameni și cărți

PANORAMA

Libris .RO

Respect pentru partener

NIGEL SPIVEY ȘI MICHAEL SQUIRE

LUMII CLASICE

CU 590 ILUSTRĂȚII, 400 COLOR

AM

PREFAȚĂ 7

I

MURITORII: CORPUL OMENESC
ÎN ANTICHITATEA CLASICĂ 8

*Din leagăn până la mormânt • Cosmeticele și arta
înfrumusețării • Atletismul • Îmbăiatul
Erotismul • Alimentația • Medicina*

II

PUTERILE SUPREME:
ZEII ȘI EROII 76

*Panteonuri și păgâni
Imaginarea și reprezentarea divinului
Intermediarii eroici • Celebrarea cultului
Un loc destinat zeilor*

III

CREAREA MITURILOR 108

*Mituri despre mit • Iliada și Odiseea
Pe urmele lui Homer • Mitul „grec“ dincolo de granițe
Aspirațiile troienilor și receptivitatea romanilor*

IV

STĂPÂNIREA NATURII 140

*Viața la țară • „Dincolo de Acropole“
Peisaje și grădini • Resurse naturale
Meșteșuguri*

V

OMUL, ANIMAL POLITIC 166

*„Părinții fondatori“: democrați și republicani
Mitologizarea originilor politice • Puterea civică
Cetatea antică • Drepturile cetățeanului și voința militară*

VI

OIKOS ȘI ECONOMIE 206

*Casa și căminul • Sclavii în economia clasică
Comerțul peste granițe • A existat un sistem monetar?*

VII

FILOSOFIE ȘI EDUCAȚIE 230

„O viață în ignoranță nu merită trăită“

„Școlile“ filosofiei clasice

Paideia și principiile educației clasice

VIII

DIONYSOS : APOLLO 246

O polaritate filosofică • Băutură, mâncare și jocuri dionisiace

Exteriorizarea dionisiacă • „Cunoaște-te pe tine însuți“:

Apollo și armonia cosmică

IX

TRADIȚIA CLASICĂ

A ARTEI 284

Aisthetika clasică • O sinteză cronologică

X

ACTUALITATEA TRECUTULUI CLASIC 306

„Declinul și căderea“ sau perenitatea viselor?

„Pietrele vorbitoare“: Parthenonul • Abordări ale clasicului

Clasicii cinematografului • Scormonind ruinele • Trecutul, prezentul și viitorul clasic

REFERINȚE

Hartă 332

Cronologie 334

Personalități clasice 338

Mitologie clasică: ghid 348

Glosar 356

Bibliografie 359

Sursa ilustrațiilor 362

Index 364

MURITORII: CORPUL OMENESC ÎN ANTICHITATEA CLASICĂ

DIN LEAGĂN PÂNĂ LA MORMÂNT

„CE FIINȚĂ este aceea care dimineața merge în patru picioare, după-amiaza în două, iar seara în trei?“ Aceasta este una dintre cele mai cunoscute ghicitori spuse vreodată. În mitologia greacă, era întrebarea pusă călătorilor care aveau ghinionul să întâlnească un monstru numit Sfinx, jumătate leu și jumătate femeie [vezi fig. 584]. Sfinxul îi devora pe toți cei care nu știau să răspundă și a făcut multe victime până când, în fine, tânărul erou Oedip i-a oferit soluția: „Omul. Când e copil se târâște în patru labe; când e adult merge în picioare; iar la bătrânețe se sprijină într-un toiag.“

La auzul răspunsului corect, Sfinxul a căzut răpus. Dar pentru Oedip încercările erau abia la început. În ceea ce ne privește, ghicitoarea ne introduce în problema cu care această panoramă a lumii clasice începe: ce însemna *să trăiești* – să te naști, să te maturizezi și să mori?

Mulți oameni din Antichitatea clasică recurgeau la conceptul de Destin pentru a explica parcursul vieții. „Moirele“ erau adesea reprezentate ca cele trei surori (Atropos, Clotho și Lachesis), fiicele divinității supreme, Zeus, care stabileau durata vieții fiecărui muritor cu ajutorul unui fir pe care una îl torcea, a doua îl înfășura pe fus, iar a treia îl tăia acolo unde survenea momentul morții. Ele cântau în timp ce lucrau, iar versurile lor erau profetice. Cuvântul latinesc *fatum*, al cărui sens este acela de soartă, destin, a evoluat mai târziu în acela de „fatalitate“, prin care noi desemnăm moartea. Fatalismul clasic nu însemna însă numai o soartă, un destin tragic. Moira participa la evenimente precum sarcina unei femei, nașterea și căsătoria. Moira putea aduce bogăție sau o viață scurtă. Era de fapt judecata finală, o înfățișare de la care nici un muritor (de la latinescul *mortalis*, „supus morții“) nu putea lipsi. Până atunci însă, viața era „un dar al zeilor“.

În prezent, din punct de vedere biologic, oamenii își pot amâna sfârșitul până la aproximativ 110 ani. În Antichitate, ca și în prezent, s-a vorbit uneori despre anumiți indivizi care au ajuns sau chiar au depășit această limită; în general însă se credea că muritorii pot spera să atingă vârsta de șaptezeci de ani înainte să le vină sfârșitul. O lucrare clasică, atribuită scriitorului din secolul II d.Hr. Lucian, enumeră persoanele care au depășit această vârstă – *Macrobioi* sau „cazuri de longevitate“ și au ajuns la optzeci de ani – mulți dintre aceștia fiind scriitori sau filosofi, iar faptul că au atins această vârstă poate fi considerat o răsplată divină pentru o purtare ireproșabilă. Însă o potențială longevitate nu este același lucru cu media speranței de viață. Spre deosebire de societățile occidentale moderne, în lumea clasică puțini oameni ajungeau la vârsta de șaptezeci de ani. Să ajungi la vârsta de un an era atunci o adevărată performanță.

Putem deduce acest lucru pe baza dovezilor nemijlocite din cimitire, unde arheologii au descoperit schelete de sugari sau copii care reprezintă în medie jumătate din toate rămășițele pământești descoperite într-un anumit sit. Copiii născuți morți sau cei care mureau imediat după naștere nu beneficiau probabil de înmormântare ceremonială. Anumite ritualuri și proceduri legale sugerează că prima săptămână după naștere era perioada de încercare pentru un copil și părinții acestuia, pentru că cel mai adesea atunci cădeau victimă bolii sau debilității: la Atena, de pildă, se obișnuia să nu se dea nume copiilor decât după zece zile de la naștere.

1 pagina alăturată Discobolul de bronz al lui Miron (c. 450 î.Hr.), pierdut, există în mai multe replici romane de marmură, aceasta fiind cea mai completă, descoperită în 1781, care poartă numele primilor proprietari, Lancellotti (Discobolus). Această imagine a unui aruncător de disc a întruchipat multă vreme idealul clasic de atlet. A fost creat probabil pentru a aminti victoria la pentatlon („cinci probe“) în cadrul uneia dintre competițiile atletice din sec. V î.Hr. din Grecia.

Pietrele funerare din lumea romană consemnează adesea vârsta decedatului: potrivit acestor monumente – care aparțin, după cum se știe, persoanelor îndeajuns de bogate să și le poată permite – durata medie de viață în Roma antică a fost estimată la treizeci și patru de ani la femei și patruzeci și șase la bărbați. Dacă aceste statistici sunt corecte, înțelegem de ce un „veteran” din armata romană avea dreptul să se retragă din serviciul activ după douăzeci de ani de activitate cu o pensie și, poate, un lot de pământ. La Atena, un cetățean grec era considerat „bătrân” la treizeci de ani, când putea fi ales în Sfatul orașului. La Roma, vârsta necesară pentru a putea fi ales în cea mai înaltă funcție a constituției republicane, cea de consul, era de patruzeci și doi de ani. Prin urmare, bătrânețea în sens clasic ar putea fi echivalată cronologic cu noțiunea modernă de vârstă mijlocie.

Ceea ce urmează nu poate fi considerat un „ciclu de viață” tipic clasic: el pare a fi mai degrabă o articulare a existenței unui muritor așa cum era perceput de auditorii antici ai mitului lui Oedip care învingea Sfinxul. Mai întâi mergem de-a bușilea, pe urmă în două picioare și în cele din urmă ne târșăim picioarele. Partea de mijloc a acestei evoluții mobile este dedicată în mare măsură strategiilor de autopromovare și autoconservare de care ne vom ocupa mai pe larg în restul capitolului. Ne vom îndrepta atenția mai întâi asupra naturii începutului – și sfârșitului.

Nașterea Când personajul principal al piesei lui Euripide, *Medeea*, jucat pentru prima oară în 431 î.Hr., exclama: „Decât să nasc o dată doar, / m-aș duce de trei ori să lupt cu scutu-n mâini.” (trad. Alexandru Pop) vorbele ei păreau a fi o simplă scenă dramatică. Însă comparația nu era deloc absurdă. Nașterea unui copil, asistată de persoane ce aveau cunoștințe de ginecologie mai degrabă folclorice decât științifice, și fără niciun fel de anestezie, era în cel mai bun caz o experiență chinuitoare pentru o femeie, iar în cel mai rău caz devenea cauza morții ei. Gradul ridicat de risc este oglindit de numeroasele culte ale divinităților invocate în scopul reducerii durerilor facerii și pentru nașterea propriu-zisă. Printre acestea se număra Eileithyia (în mitologia romană Lucina), divinitate legată de sarcina femeii și de ducerea ei la bun sfârșit, și Demeter, geniul feminin al fertilității și reproducerii [150]. Leto, mama lui Apollo, și Artemis, sora lui Apollo, au fost adesea

2 Bebeluși gemeni, înfășați în scutece, așezați în poala unei kourotrophos divine („doică”). Statuie de calcar de la Megara Hyblaea, Sicilia, sf. sec. VI î.Hr.

3 Principala speranță sau scopul căsătoriei în Grecia clasică: nașterea de urmași de gen masculin. Detaliu dintr-un vas atic cu figuri roșii atribuit „Pictorului de vase”, c. 430-420 î.Hr. Vasul este un lebes gamikos – vas special pentru celebrarea unei nunți.

4 Relief de marmură de pe Ara Pacis (Altarul păcii) de la Roma, inaugurat în 9 î.Hr. Figura centrală este identificată diferit ca Italia, sau Pământul, sau Pacea (sau poate zeița Ceres): este oricum simbolul fertilității materne, al păcii și al belșugului.

subiectul unor invocări votive. Însă mai presus de toate se afla Hera, soția lui Zeus și cea mai importantă zeiță [571]. Se numea Uni la etrusci și Iunona la romani și era adesea înfățișată cu un copil în brațe sau la sân.

Femeile nașteau acasă, singura recuzită fiind un scaun decupat pe care femeia se putea așeza în timp ce elibera nou-născutul (*embryon*). O bucată ascuțită de ceramică era folosită în mod tradițional pentru tăierea cordonului ombilical. În pofida faptului că în prezent folosim cuvântul „cezariană” atunci când vorbim despre operația prin care se taie pântecul mamei – folosit pare-se în cazul nașterii premature a lui Iulius Caesar în 100 î.Hr. – este puțin probabil că o asemenea intervenție chirurgicală era accesibilă oricui.

În relatările biblice referitoare la nașterea lui Isus Cristos se spune că pruncul a fost imediat înfășat în „scutece”. Așa se obișnuia în Antichitate, pentru că oamenii credeau că membrele unui nou născut sunt atât de flexibile încât se pot strâmba sau deforma dacă nu sunt strânse în scutece. Imaginile votive dedicate zeițărilor protectoare ale nașterii ne arată copilul înfășat strâns din cap până în picioare, iar acest mod de înfășare se folosea de obicei timp de o lună sau chiar mai mult [2, 8].

Alăptarea era modul firesc de hrănire a sugarului [2], copilul era alăptat de mamă sau (în cazul familiilor bogate) de o doică. În secolul IV î.Hr. medicii greci consemnau deja faptul că procesul de producere a laptelui (termenul latin *lactatio*) funcționa ca un contraceptiv în cazul femeii, pentru că întrerupea ciclul menstrual; prin urmare, unul dintre efectele alăptării copilului de la sân, dacă se prelungea pe o durată de mai mulți ani, era acela de a limita numărul de sarcini ale unei femei. Acest lucru era privit cu ochi buni sau răi?

5 Bebeluș așezat într-un scaun înalt de teracotă, de față este mama sau doica. Interiorul unui kalyx (cană de băut) atic cu figuri roșii atribuit atelierului „pictorului lui Sotades”, c. 470-460 î.Hr.

6 Detaliu dintr-o stelă funerară de marmură a unui băiat din Asia Mică, mijl.sec. III d.Hr. Inscripția: „În anul 244 luna Hyperbertaios [23 aug.-22 sept.], Syntrophos și Spoude își onorează copilul, care a trăit doi ani [înălțând acest monument]“.

7 jos Detaliu dintr-un sarcofag al unui băiețel, c. 110-130 d.Hr. Imaginea băiatului este susținută de doi amorași.

8 dreapta Statuetă etruscă de teracotă, c. sec. II î.Hr. Acest tip de figură votivă pare să înfățișeze un copil înfășat; însă trăsăturile de adult ale feței și mâna mare, care ținea probabil o rodie, sugerează mai degrabă un adult „renăscut“.

Trebuie să ne punem această întrebare pentru că am remarcat o oarecare stare de tensiune în dovezile pe care le-am găsit referitoare la numărul de membri ai unei familii în Antichitatea clasică. Pe de o parte, copiii erau considerați în general ca o investiție pe termen lung. Adulții își îngrijeau copiii în speranța că și aceștia vor avea grijă de ei mai târziu. Pe de altă parte, familiile deveneau uneori prea numeroase – iar în acest caz, se obișnuia, se pare, să fie abandonat copilul nedorit, care era lăsat la mila străinilor. Dat fiind că practica abandonării pare a înlocui în multe cazuri complotul prezent în unele legende clasice (precum cele ale lui Oedip, Telephos [442] și a gemenilor Romulus și Remus [583], pentru a le enumera doar pe trei dintre cele mai cunoscute), am putea presupune că era un lucru obișnuit. Sau ar putea fi vorba pur și simplu de puterea arhetipală a unui mit convingător.

Mai presus de orice însă, era o datorie civică să faci copii și să-i crești pentru a înnoi permanent corpul social. Nicăieri nu s-a pus mai mult accentul pe această îndatorire decât în Roma lui Augustus, a cărui domnie (27 î.Hr.-14 d.Hr.) a fost considerată o nouă „epocă de aur“ a păcii, prosperității și regenerării naționale. Legislația oferea stimulente concrete cuplurilor căsătorite pentru a face copii; iar panoului [4] grăitor în acest sens de pe monumentul imperial Ara Pacis, sau Altarul Păcii, de la Roma, i s-au alăturat versurile unuia dintre poeții de frunte de la „curtea“ lui Augustus. În poemul *Carmen Saeculare*, Horațiu se adresează zeiței nașterilor Eileithyia-Lucina „Zee, tu-nmulțește pe prunci – și legea / pentru căsnicii întocmită-ajut-o, / ca din măritșuri să nască-o nouă / mândră odraslă“ (trad. Teodor Naum).

Prin urmare, a face copii era în egală măsură o cerință personală și publică: nașterea era un obiect de dedicație votivă în sanctuare; iar moartea unui copil era un prilej de a înălța monumente.

9 Herakles îl atacă pe Geras, „bătrânețea”. Detaliu al unei pelike (cupă de lemn) atribuită „pictorului lui Geras”, c. 480-470 î.Hr.

Bătrânețea: o binecuvântare – sau un monstru? În tradiția greacă, „bătrânețea” este unul dintre monștrii pe care trebuie să-i înfrunte eroul Herakles – vlăguit și încovoiat în baston, înfățișarea lui este contrariul aspectului fizic al tânărului erou legendar [9]. Și cu toate acestea, numele monstrului, Geras, nu are conotații exclusiv negative. *Geras* (scris însă cu e scurt) înseamnă în același timp „onoare”, „privilegiu onorific”, „respect”. La Atena, bărbații care ajungeau la vârsta de cincizeci și nouă de ani îndeplineau timp de un an funcția de magistrat public; apoi deveneau oficial *gerontes*, „bătrâni” și li se datora respect.

Prin urmare, vârsta a treia era considerată o binefacere sau un blestem? Prezentarea pe care Homer i-o face în *Iliada* celui mai vârstnic dintre participanții la Războiul troian, Nestor, sporește și mai mult dilema. Bătrânul războinic este înfățișat ca fiind demn de respect atunci când vorbește – dar devine apoi incoerent și lipsit de substanță când încearcă să dea sfaturi pe care nimeni nu pare să le asculte.

Reprezentările generice ale vârstnicilor devin o trăsătură specifică artei grecești în perioada elenistică (323-31 î.Hr.) [10, 11, 13]. E greu de spus dacă acestea aveau menirea să indice simpatia sau dezgustul privitorilor antici. Un lucru este cert însă și anume faptul că bătrânii din Grecia antică erau arareori izolați în „aziluri”. Majoritatea puteau conta pe sprijinul propriilor vlăstare – deși se spune că o lege drastică din Ceos impunea celor trecuți de șaiszeci de ani să se otrăvească, pentru a nu fi o povară pentru situația economică precară a insulei.

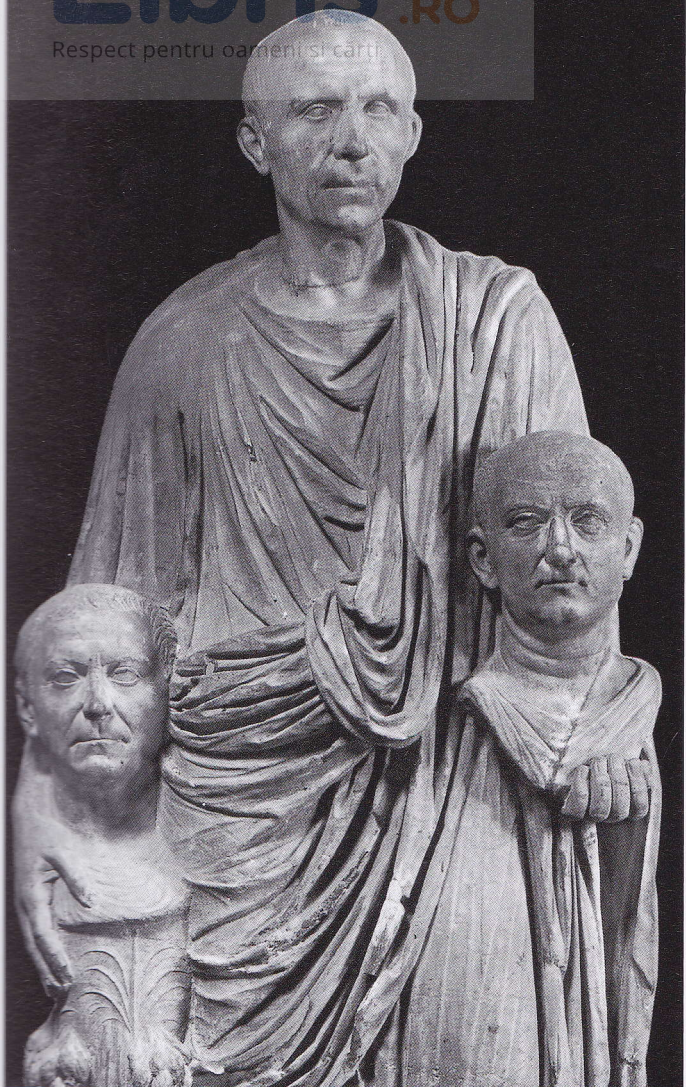
10 Portret de marmură al unui bătrân: replică romană a unui model creat în sec. II î.Hr., care îl înfățișează probabil pe poetul grec Hesiod, dar care ulterior a fost folosit ca imagine generică pentru vârstnicii copleșiți de griji (s-a considerat în mod eronat că ar fi un portret al filosofului roman Seneca, sec. I d.Hr.).

11 Bătrâna bețivă: replică de marmură a unui original atribuit sculptorului Miron din Pergam, c. 200 î.Hr. Femeia ține în mâini un vas mare pentru vin (lagynos): acest aspect i-a determinat pe mulți specialiști să lege statuia de cultul lui Dionysos, probabil chiar de o sărbătoare în care fiecare își purta vasul de vin pentru banchet (lagynophoria).

Constituția Republicii romane promova o atitudine pozitivă față de vârstnici. La Roma, după cum am văzut, cele mai importante demnități publice nu puteau fi ocupate înainte de împlinirea unei anumite vârste; și fără îndoială că portretistica „realistă” specifică acestei perioade – care înfățișează figuri brăzdate de riduri adânci, semn distinctiv al experienței și responsabilității [280] – se datorează în parte faptului că în Roma antică bătrânețea însemna înțelepciune. De încredere deplină se bucurau sfatul bătrânilor, tradiția și „obiceiul strămoșesc” – *mos maiorum* [12].

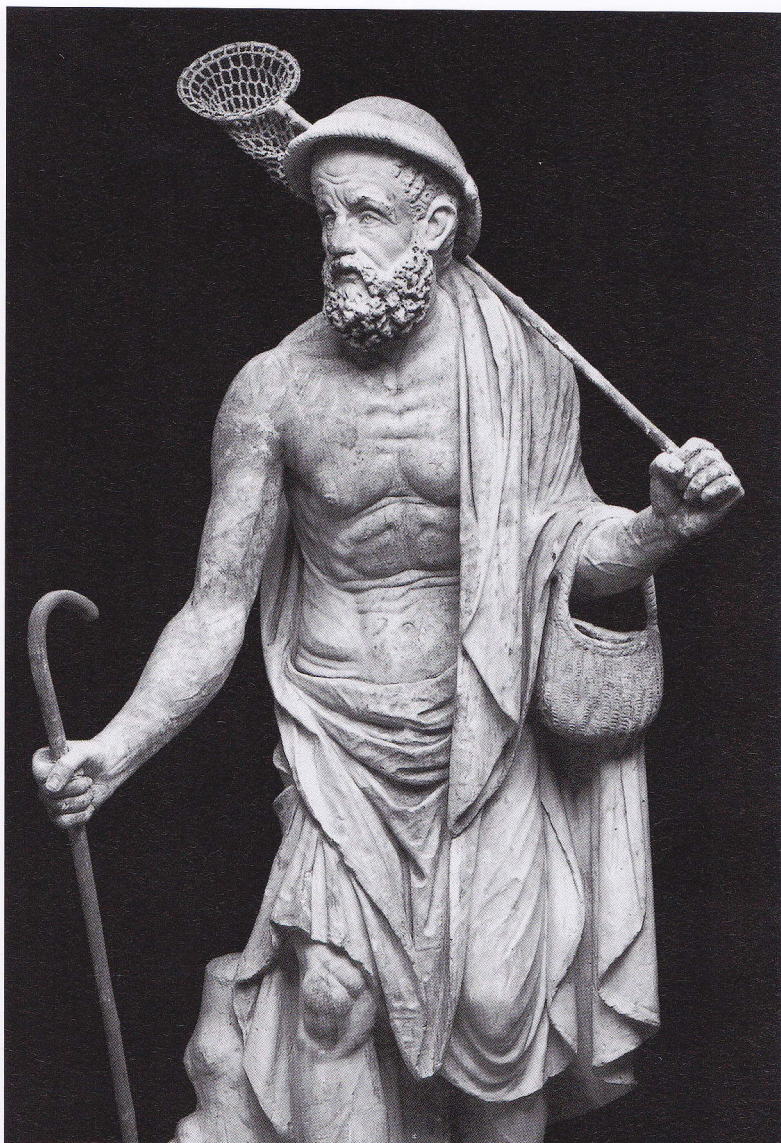
Unul dintre cei mai importanți politicieni ai Republicii a fost Cicero [261], care la vârsta de șazeci și doi de ani i-a dedicat un dialog imaginar, *De senectute*, lui Atticus, vechiul său prieten și corespondent de la Atena. Cicero se confruntase de curând cu una dintre cele mai cumplite tragedii, pierderea unui copil (unica sa fiica, Tullia, în 45 î.Hr.). El însuși avea să moară, asasinat, la doi ani după moartea Tulliei. Cicero pare însă să fi fost pregătit din punct de vedere filosofic pentru

12 Barberini Togatus: grup statuar de marmură care înfățișează un nobil roman (îmbrăcat în toga, un obiect de îmbrăcăminte semicircular drapat pe umărul stâng) ce poartă în brațe două busturi (imagines) ale strămoșilor săi, c. 50 î.Hr.-15 d.Hr. Această statuie reunește trei generații într-un ansamblu unic – și evidențiază respectul instituțional purtat strămoșilor familiei din perioada târzie a Republicii romane.

13 Bătrânul pescar: replică de marmură restaurată a unui original creat în estul Greciei c. 200 î.Hr., ca și „Bătrâna bețivă” [17]. Și aceasta poate fi o piesă votivă, care ilustrează pietatea săracului – un pescar aduce peștele prins la templu. Plinius cel Tânăr, sec. I d.Hr., descria astfel o statuie similară a unui „bătrân în picioare”: „oasele mușchii, venele și zbârciturile lui par cele ale unui om în viață, care respiră – părul foarte rar, fruntea largă, fața zbârcită, gâtul scurt, brațele fără vlagă și stomacul supt” (Scrisori, 3.6).

propriul sfârșit. Vorbind prin intermediul unui vajnic republican, Cato cel Bătrân (despre care se spune că a trăit în putere până după optzeci de ani), Cicero recunoaște că bătrânețea este o povară. Cu toate acestea, combate unul câte unul toți factorii ce par a face din bătrânețe un chin. Retragerea din activitate, slăbiciunea fizică, pierderea libidoului, apropierea morții – chiar dacă acestea apar odată cu înaintarea în vârstă, spune Cicero, au și ele binefacerile lor.

Aceasta este modalitatea clasică de consolare și se încheie cu cel mai reconfortant sentiment pe care îl induce filosofia clasică: ființele umane nu sunt supuse, totuși, descompunerii pe care o presupune moartea. Trupul nostru piere – dar ce este de fapt trupul? Așa cum susțineau majoritatea filosofilor clasici: sălașul temporar al celei mai bune părți din noi – sufletul.

Vom vorbi mai târziu (pag. 236) despre aspectele teoretice ale acestei doctrine „dualiste” și despre noțiunea antică de „viață de apoi”. Nu putem ști câți dintre oamenii din Antichitate își priveau sfârșitul cu aceeași stăpânire de sine indusă de credința într-o viață viitoare, ca cea manifestată de Socrate după ce a fost condamnat la moarte de o instanță din Atena în 399 î.Hr. (pag. 16). Putem regăsi însă vestigiile legate de ritualurile colective și individuale de înmormântare.

Moartea, ritual de trecere esențial Platon, cel mai celebru dintre elevii lui Socrate, a rezumat cândva ambițiile ce animau viața oricărui cetățean din epoca sa (sec. IV î.Hr.). „Cel mai frumos lucru este să fii bogat, sănătos și stimat de toți grecii, să ajungi la adânci bătrâneți după ce ți-ai înmormântat părinții așa cum se cuvine și să fii la rându-ți înmormântat cu pompă și onoruri de către fiii tăi“ (*Hippias Maior* 291d-e, trad. Gabriel Liiceanu).

Lista dorințelor este grăitoare, în special în partea finală. O înmormântare „suntuoasă“ reprezenta un soi de apreciere la adresa vieții decedatului: însemna a recunoaște că cel ce urma a fi încredințat țărâniei va continua să fie respectat și după moarte. Și fără îndoială că atunci când se hotăra ca mortul să fie înmormântat cu toate onorurile cuvenite, aceasta însemna că vor fi îndeplinite toate ritualurile funerare, că vor participa o mulțime de bocitoare – iar mormântul nu numai că va fi marcat cu coloană de piatră (*stele*) sau cu un alt „semn“ (*sema*) [14-20, 146, 324, 325], ci va fi și împodobit în interior: adică dotat cu daruri și provizii pentru viața de apoi.

Această presupunere este foarte importantă pentru modul în care cunoaștem cultura materială a lumii clasice, dintr-un motiv extrem de simplu. Majoritatea locurilor unde au trăit cândva oamenii din perioada clasică au fost distruse, dar

Socrate răspunde când este condamnat la moarte:

Să ne gândim și altfel ce multă încredere putem avea că e vorba de un lucru bun. Moartea e una din două: sau e ca și cum cel mort n-ar mai exista și n-ar mai simți nimic, sau, după cum se spune, înseamnă chiar o schimbare și o mutare a sufletului din acest loc de aici în altul. Și dacă înseamnă lipsa oricărei simțiri și e ca somnul cuiva care n-ar vedea nimic, nici măcar un vis, atunci moartea ar putea fi un câștig minunat. [Pentru că eu cred că dacă cineva ar trebui să aleagă o astfel de noapte în care a dormit atât de adânc încât n-a avut nici un vis, să compare cu această noapte celelalte nopți și zile ale vieții sale și, cercetând, ar trebui să spună câte zile și nopți a petrecut în viața lui mai bine și mai plăcut decât această noapte, cred că acela, chiar dacă n-ar fi om de rând, ci însuși marele rege, ar găsi că sunt foarte puține la număr pe lângă celelalte zile și nopți.] Prin urmare, dacă așa este moartea, eu spun că este un câștig; pentru că astfel timpul întreg nu pare mai lung decât o singură noapte.

Iar dacă a muri înseamnă să pleci de aici în altă parte și dacă sunt adevărate cele ce spun – cum că acolo se află toți cei care au murit –, atunci ce alt bine ar putea fi mai mare decât acesta, judecători? Dacă cineva, sosind în Hades, scăpat fiind de acești așa-ziși judecători, îi va găsi pe adevărații judecători despre care se spune că împart dreptatea acolo, pe Minos și Radamanthys, pe Aiakos, Triptolemos și alți eroi câți au fost oameni dreți în viața lor, oare ar fi urâtă acea călătorie? Cu câtă bucurie ar primi oricare dintre voi să ajungă lângă Orfeu, sau lângă Musaios, sau lângă Hesiod ori Homer? În ceea ce mă privește, aș muri de bunăvoie de nenumărate ori, dacă așa stau lucrurile, fiindcă mi-aș petrece minunat vremea acolo, întâlnindu-mă cu Palamede, și

cu Aias a lui Telamon, și cu oricare altul dintre cei vechi care au murit de pe urma unei judecăți nedrepte, și stând să pun pățaniile mele alături de ale lor, cred că n-ar fi lucru lipsit de farmec; mai ales ar fi plăcut să-mi petrec timpul iscodindu-i pe cei de acolo, cum am făcut cu cei de aici, și căutând să aflu care dintre ei este înțelept și care își închipuie că este, fără să fie. [Cu câtă bucurie, o, judecătorii mei, ar primi cineva să-l cerceteze pe cel care a condus la Troia oastea cea nenumărată, sau pe Odiseu, sau pe Sisif, și i-am putea înșira și pe alții, fără de număr, bărbați și femei; să vorbești, să fii împreună cu ei acolo și să-i iscodești, ar fi într-adevăr o fericire]. De bună seamă că cei de acolo nu osândesc la moarte pentru astfel de lucruri, pentru că și în celelalte privințe sunt mai fericiți decât cei de aici și sunt și nemuritori pentru restul timpului, dacă sunt adevărate cele ce se spun.

Dar și voi trebuie să aveți bune nădejdi în privința morții, judecătorii mei, și să vă dați seama de acest adevăr, pentru un om bun nu există nimic rău, nici în viață, nici în moarte, iar Zeul are grijă de soarta lui; nici ceea ce se petrece cu mine nu e la întâmplare, ci e limpede pentru mine că e mai bine să mor și să mă îndepărtez de toate. De aceea semnul meu nu mi s-a împotrivit defel, iar eu nu sunt cătuși de puțin mâniat pe cei care au votat împotriva-mi și nici pe cei care m-au acuzat. Deși, nu cu acest gând m-au acuzat și m-au condamnat, ci crezând că-mi fac un rău; iar acest lucru e vrednic de muștrare ...

Dar acum e timpul să plecăm: eu ca să mor, iar voi ca să trăiți. Care dintre noi se îndreaptă spre un bine mai mare, nu știe nimeni altcineva decât Zeul.

Platon, *Apărarea lui Socrate*, 40-42 (trad. Francisca Băltăceanu)

14 Relief de marmură de pe un mormânt, probabil din Pelopones, prima jumătate a sec. I d.Hr. Un băiat dă mâna cu mama sa îndurerată într-un gest de adio.

15 Stela de marmură a lui Poseides, c. 275 î.Hr.
Decedatul poartă veșmântul de vânătoare; conturul
pictat al câinelui său abia se vede. Personajul mai
mic este soția lui Poseides.

multe dintre locurile unde au fost înmormântați s-au păstrat relativ intacte. Inventarul scos la iveală din mormintele descoperite include numeroase obiecte de valoare, iar mentalitatea care a generat aceste bogății poate fi greu de înțeles pentru noi. Până la urmă, câți dintre noi ne dorim să fim înmormântați cu o parte din cele mai prețioase bunuri personale? În sec. IX î.Hr. un cuplu dintr-o comunitate redusă de la Lefkandi, din regiunea Eubeea, a fost înmormântat nu numai cu o serie de vase și alte obiecte cu valoare sentimentală, precum arme și bijuterii, ci într-o groapă adiacentă se aflau resturile de la scheletele a patru cai – probabil caii de la un car, uciși în mod deliberat pentru a li se alătura stăpânilor lor. Cred că nu am greși dacă am spune că la fel de bine ar putea moștenitorii unui multimilionar să-l îngroape pe acesta împreună cu cea mai bună dintre limuzine, plus o mare parte din bunuri.

În fața acestei abundențe, unii specialiști au dedus că se poate vorbi de „arheologia morții”. Premisa de bază a acestora este faptul că rangul sau statutul social al indivizilor din timpul vieții va fi reflectat în natura depozitelor după moarte. Uneori acest lucru este adevărat – într-un cimitir din colonia greacă Taras (astăzi Taranto), din sudul Italiei, sclavii au fost găsiți înmormântați cu lanțurile la picioare. O serie de morminte din Etruria, datând din sec. VII î.Hr., au fost clasificate drept „princiare” nu pentru că am ști ceva despre statutul politic real al ocupanților lor, ci pe baza dimensiunilor și aspectului acestor morminte și al bogăției obiectelor care îl însoțeau pe decedat.

Nu ar fi exagerat să vorbim despre un concept clasic de „comunitate a morților” care reflectă „societatea viilor”. Descoperirile arheologice din Etruria indică în mod special faptul că fiecare așezare omenească are un *necropolis* sau „oraș al morților”, iar planul de ansamblu și anumite morminte sunt sugestive pentru anumite trăsături domestice – ca și când morții ar fi fost așezați în așa fel încât să se simtă ca „acasă” în noul lor sălaș. Trebuie să evităm însă să ne bazăm în prea mare măsură pe ideea că relicvele funerare reprezintă un ghid exact al structurii sociale. Știm, de pildă, că periodic, în anumite orașe-stat grecești era impusă o legislație „anti-somptuară”, care limita în mod explicit costurile și ostentația unei înmormântări de familie; în timp ce la Roma, anumite morminte (precum extraordinarul monument ridicat de Marcus Vergilius Eurysaces, lângă Porta Maggiore [101]) aparțin unor indivizi cu un statut social relativ modest (Eurysaces era brutar – chiar dacă unul prosper).

Majoritatea comunităților din lumea clasică practicau cultul strămoșilor, care se reflecta cu deosebire în morminte. Pe o piatră de mormânt din estul Greciei [15] îl vedem pe decedat – un tânăr pe nume Poseides – înfățișat în mod tipic la dimensiuni mai mari decât figura alăturată a soției sale. Dimensiunile sporite indică statutul său postum, de figură ce trebuie venerată. Însă inscripția prezentă în jurul capului lui Poseides pare să ne împărtășească neliniștea acestuia referitoare la monumentul ca atare și merită să o reproducem integral.

Acesta este monumentul [*mnema*] lui Poseides, fiul lui Herakleides, un om pașnic: nu a supărat pe nimeni niciodată. Iar cei ce sunt în măsură să vadă și adevăr să grăiască, să-i îndemne pe zei să fie îngăduitori, căci nu se vor înșela. Iar dacă cineva va pângări acest mormânt sau aceste plante ori cioplituri, sau va așeza în acest mormânt alt trup decât al meu sau cele al soției mele, al fiilor și fiicelor mele; sau dacă cineva va lua acest monument să-și plătească o datorie sau îl va da altora sau va pune un alt trup în [mormânt] fără ca [Poseides] însuși să fi menționat acest lucru ca mai sus; iar dacă cineva îl va strica sau [va folosi] forța fizică asupra acestui [monument], fie ca Artemis Medeia și Ephesia și toți zeii [să-l pedepsească] pe el și urmașii săi.